

6. ZPĚTNÝ ROZPTYL ZÁŘENÍ BETA

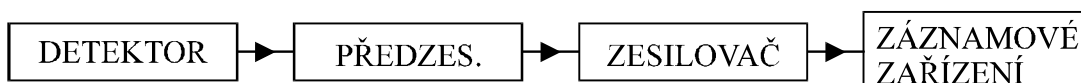
1. Zadání.

- A) Změřte závislost koeficientu odrazu záření beta $q = q(Z, d)$ na tloušťce odrážející vrstvy hliníku (protonové číslo $Z = 13$).
- B) Změřte závislost koeficientu odrazu pro nasycené četnosti $q(Z, d_n)$ na protonovém čísle Z odrážejících materiálů

2. Přístroje a zařízení

Zdroj záření beta, sada fólií Al různých tlouštěk, fólie z kovů (Ag, Cu, Ti, Fe, Pb), detektor záření beta, elektronická aparatura (zdroj VN, zesilovač, diskriminátor, čítač, viz obr. 1), mikrometr.

Obr.1 Blokové schéma detekční aparatury

3. Definice veličin

- **Koeficient odrazu** záření beta $q(Z, d)$ od podložky s protonovým číslem Z a tloušťce d definujeme jako podíl hustoty toku částic $\Phi(Z, d)$, které dopadnou na detektor v případě, že zářič leží na podložce z materiálu s protonovým číslem Z a tloušťky d , a hustotou toku částic $\Phi(0, \infty)$, které dopadnou na detektor, pokud je pod zářičem vakuum nekonečné tloušťky

$$q(Z, d) = \frac{\Phi(Z, d)}{\Phi(0, \infty)}. \quad (1)$$

- **Hustota toku** $\Phi = \frac{dN}{da \cdot dt}$ charakterizuje vícesměrové pole záření. V definici dN má význam počtu částic, které ze všech směrů padají na hlavní řez koule o obsahu hlavního řezu da za dobu dt . Jednotkou hustoty toku je $m^{-2} \cdot s^{-1}$. Ne zcela přesně řečeno se hustota toku číselně rovná počtu částic, které za jednotku času projdou ze všech možných stran koulí o jednotkovém průřezu.

4. Metoda měření

Z definice (1) vyplývá, že $q(Z, d)$ je číslo větší než 1, protože je-li pod zářičem odrážející materiál, dopadají do detektoru částice beta nejen přímo, ale také po zpětném rozptylu. Největší hodnoty dosahuje koeficient odrazu pro nasycenou tloušťku d_n odrážejícího materiálu.

Odraz resp. zpětný rozptyl záření beta je důsledek jeho interakcí záření s látkou. Při průchodu částic beta látkou se jednak zmenšuje jejich energie a jednak se v elektrickém poli atomů odchyľují od původního směru. Po rozptylu, který je zpravidla mnohonásobný, se částice beta pohybují různými směry a u jejich jisté části dochází ke změně směru pohybu o úhel větší než 90° - dojde ke zpětnému rozptylu.

Tento jev vykazuje některé zákonitosti:

- Počet rozptýlených částic beta dosahuje maxima pro úhel rozptylu 180 stupňů (s výjimkou materiálů s nízkým protonovým číslem).
- Počet odražených částic beta roste s tloušťkou odrážejícího materiálu, až při určité tloušťce dosahuje nasycení a dále se nemění.
- Zpětný rozptyl se zvyšuje s protonovým číslem Z odrážejícího materiálu.

Měření koeficientu $q(Z,d)$ provedeme na základě definičního vztahu (1). Protože platí úměrnost mezi hustotou toku částic Φ a naměřenou četností impulzů n , vyjádříme koeficient odrazu $q(Z,d)$ pomocí četností impulzů

$$q(Z,d) = \frac{n(Z,d)}{n(0,\infty)} \quad (2)$$

5. Pokyny pro měření

a) Četnost $n(Z,d)$ měříme tak, že zářič vložíme pod detektor, do polohy označené na stojánku, pod zářič vložíme příslušnou vrstvu materiálu viz obr.3.

b) V případě úkolu **A**) postupně zvětšujeme tloušťku hliníkových plechů. Umisťovaných pod zářič až do nasycené tloušťky, kdy četnost $n(Z,d)$ již neroste.

c) V případě úkolu **B**) vkládáme materiály o různém Z , jejichž tloušťka je nejméně nasycená.

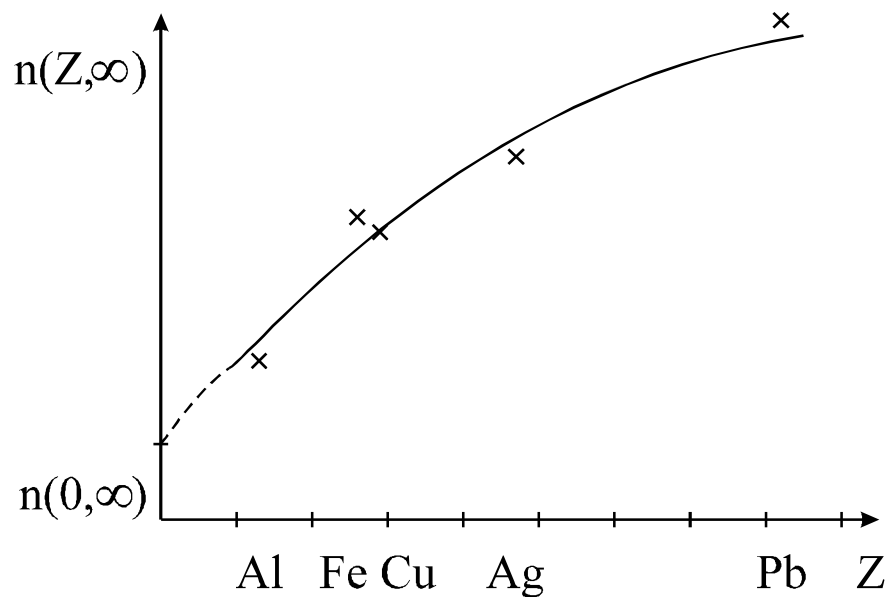
d) Četnost $n(0,\infty)$ potřebnou pro vyjádření $q(Z,d)$ přímo nezměříme. Určíme ji ze závislosti $n(Z,d_n)$, tj. z grafu měření četností při odrazu od podložky tloušťky $d > d_n$ (nasycená tloušťka) materiálu s protonovým číslem Z . Závislost extrapolujeme pro $Z=0$.

e) Při manipulaci se zářičem dbejte na opatrnost, aby nedošlo k jeho poškození.

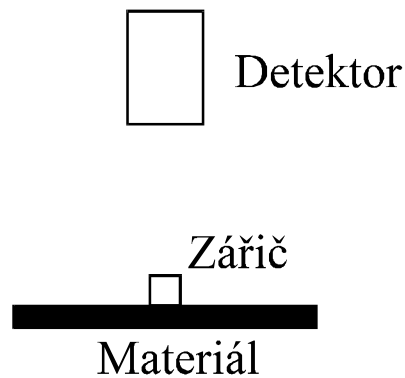
f) Pro kontrolu stability některé z měření občas zopakujeme. Opakovaná měření by se měla od sebe lišit v rámci předpokládaných statistikou.

g) Uvážíme nutnost opravy o četnost pozadí.

Obr.2 Závislost $n(Z, d_n)$
a její extrapolace

Obr.3 Uspořádání detektoru, zářiče
a odrazového materiálu

6. Pokyny pro zpracování

a) Naměřenou závislost $n(Z, d_n)$ pro různé materiály vyneseme do grafu. a extrapolujeme hodnotu $n(0, \infty)$ jako průsečík prodloužené křivky se svislou osou $n(Z, d_n)$ - viz obr.2.

b) Takto získanou hodnotu použijeme pro výpočty $q(Z, d)$ dle vztahu (2). Výsledek graficky znázorníte.

c) Závislost $q(Z=13, d)$ pro hliník vyneseme rovněž do grafu. Odhadněte a v grafu vyznačte chybu veličiny $q(Z, d)$.

d) Změřené a vypočítané veličiny zaznamenejte do vhodné tabulky.